

A halhatatlan Békakirály*

(Adalékok az első számú Grimm-mese kelet-közép-európai adaptációihoz)

Liszka József

„Bis zum Überdruß sind die verschiedenen Theorien über das Leben der Volksmärchen schon diskutiert und behandelt worden.“¹

(Waldemar Liungman)

Két béka beszélget:

– Te, igaz az, hogy ha megcsókol egy királylány, akkor királyfivá változom?

– Áh, az csak a hülye mesékben van, amikben a békák tudnak beszélni...²

Nem hiszem, hogy akad olvasó, akinek a fenti viccről ne azonnal a Grimm fivérek híres meséje, a békakirályról³ szóló jutna az eszébe. És teljes joggal! A világszerte ismert gyűjtemény első számú meséje az elmúlt kétszáz év alatt fantasztikus pályát futott be: számos nyelvre lefordították, a többi között ennek is köszönhetően bekerült szinte az összes európai nép szájhagyományába, ahonnan később a folkloristák különféle nemzeti nyelveken ismét lejegyezték és publikálták. Irodalmi parafrázisok vissza-visszatérő témája Wilhelm Buschtól kezdve Robert Musilon át egészen Eörsi Istvánnal, Kornis Mihállyal vagy Ladik Katalinnal, Parti Nagy Lajossal bezárólag. Rajz- és mozifilm változatai, bábjáték és színházi feldolgozásai is készültek, slágerszövegek témája lett, ételek fantázianeveként is felbukkan (*A békakirály levese*), miközben egyes motívumai

* 200 éve, 1813 januárjában hagyták el a nyomdát a Grimm testvérek mesegyűjteménye első kötetének példányai (Uther 2008, 495). Jelen szöveg, amely egy terjedelmesebb tanulmány rövidített változata, ennek apropójából íródott.

1 A szakemberek a népmesék életét taglaló teóriákat mára már az unalomig vitatják és tárgyalják. (A fordítások, amennyiben arra más utalás nem történik, tőlem származnak. L.J.)

2 http://vicced.hu/Beka_viccek-560.vicc (Letöltve: 2012. 10. 9.)

3 A magyar meseközlésekben és szakirodalomban más megnevezések (pl. *A csuda-béka*) mellett *A békakirályfi* és a *Békakirály* cím is előfordul. Berze Nagy János katalógusa *A békavőlegény* (Berze Nagy 1957, I: 602), a magyar népmesekatalógus pedig *A békakirályfi* címmel dolgozik (Dömötör 1988, 220–221). Jiří Polívka szlovák népmesekatalógusa a *Vőlegény a kútban* (*Ženích v studni*) cím alatt tárgyalja a mesét (Polívka 1923–31, III: 187–189); ugyanezt az összefoglaló címet találjuk Václav Tille cseh népmesekatalógusában is (Tille 1919–37, II: 2, 344–346). Jelen dolgozatomban, a Grimm-hagyományra támaszkodva a *Békakirály* megnevezést részesítem előnyben. Az eredeti cím: *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich* (Grimm 1857/2001, I: 29–33) modern magyar fordítása: *Békakirály és Vashenrik* (Grimm 2009, 19–21). Mind a német szakirodalom, mind a nemzetközi mesekatalógus, a grimmi hagyományokat követve a *Békakirály* változatot részesíti előnyben (AaTh 440: *The Frog King*).

(jelesen a csók utáni átváltozásé) további műfajok (viccek, karikatúrák, reklámok) kedvelt kiindulási témái. A köztéri szobrokon, általában kutak kiegészítő elemeiként (Berlin, Révfülöp stb.), valamint az ajándékiparban szintén megvan a lecsapódásai.

Jelen dolgozatomban, bevezetésként a Grimm-mese eredeti szövegváltozatainak alakulását, a magyar (s részben a szlovák és a cseh) fordításirodalomban való megjelenését vázolom, majd a magyar (s részben a szlovák és a cseh) folklórban való lecsapódását tekintem át röviden. Ezt követően a fentebb már említett motívum más műfajokban (irodalomban, viccekben, karikatúrákban stb.) való megjelenéséhez közlök további, alapvetően magyar adalékokat.

1. A német nyelvű Grimm-mese rövid keletkezéstörténete

Helyesebb volna persze többes számban, Grimm-mesékről beszélni, hiszen a nemzetközi népmese-katalógusban (Aarne–Thomson 1961) az állatvölegény (állatmenyasszony) kategóriájába tartozó, tágan értelmezve a 400–441-es számmal jelzett mesetípusoknak (vö. Kovács 1977) több szövegvariánsa is megtalálható a Grimm-kiadások valamelyikében. A klasszikussá vált gyűjtemény első darabjaként ismert történetnek a keletkezés- és változástörténete a német szakirodalomban példás alapossággal van feldolgozva (hogy csak a legfontosabb áttekintő munkákat említsem: Bolte–Polívka 1913, I: 1–9; Röhrich 1979; Röhrich 1987a; Röhrich 1987b; Uther 2008, 1–6 stb.). Mivel nemrégiben Nagy Ilona egy, a Grimm testvérek mesegyűjteményét, magyar nyelven ez ideg a legaprólékosabban bemutató tanulmányában, a rendelkezésére álló német szakirodalom alapján⁴ a Békakirály keletkezéstörténetét is áttekintette (vö. Nagy 2007, 36–39), jelen esetben elégséges lesz egy vázlatos szemle, illetve inkább néhány, Nagy Ilona által nem tárgyalt szempont felvetése.

A Békakirály a *Gyermek- és családi mesék* (eredeti címén: *Kinder- und Hausmärchen*; a továbbiakban csak KHM) minden, a Grimm testvérek életében megjelent kiadásának első számú meséje, s a gyűjtők-átdolgozók számos megjegyzéséből tudható, hogy több szempontból is példaértékű szövegnek tartották (vö. pl. Grimm 1856/2001, 5). Rövid tartalmi kivonata a következő:

A szépséges királylány a palota közeli erdőben egy kútnál játszik aranylabdájával, ami a vízbe pottyan. Keserves sírására egy béka jelenik meg, aki felajánlja neki, hogy kihozza az aranylabdát, ám cserében azt kéri tőle, hogy legyen a játszópajtása, étkezzen, aludjon vele együtt. A királylány megígéri, ám miután megkapta játékszerét, ígéretéről megfeledkezik. Este viszont

4 Alapvetően az ismert Grimm-kutatók, elsősorban Heinz Rölleke, Lutz Röhrich, Hans-Jörg Uther munkáira támaszkodik. Megjegyzendő, hogy utóbbinak azóta megjelent egy, a Grimm-mesékhez fűzött kommentárkötete, benne korábbi, részben Nagy Ilona által is bemutatott eredményeivel (Uther 2008. Vö. Liszka 2012).

megjelenik a béka, s a királylányt ígéretére emlékezteti. Ő nem akarja teljesíteni, ám apja figyelmezteti az adott szó betartásának fontosságára. Beengedik a békát, a vacsoraasztalhoz ültetik, majd mikor az ágyba kéredzkedik, a királylány mérgében a falhoz csapja. Ebben a pillanatban királyfi válik belőle, akit egy gonosz varázsló változtatott békává. Megkéri a királylány kezét, majd elviszi őt saját országába. Hűséges szolgája, Henrik nyolclovak hintóval érkezik érte, s amikor elindulnak, egy nagy reccsenés hallatszik. A királyfi kérdésére, hogy a kerék törött-e el, Henrik azt válaszolja, hogy csak az a vasabroncs pattant le szívéről, amit ura elvesztése miatt azért kovácsoltatott rá, hogy az bánatában meg ne hasadjon.

A gyűjtő és közreadó Grimm testvérek a történetet az egyes kiadások számára többször is átdolgozták, bővítették, így legalább három, nyomtatott Grimm-féle változatát tartjuk számon. Az első ismert szövegvariáns⁵ még 1810-ből, abból a kéziratos gyűjteményből származik, amelyet a testvérek Clemens Brentanónak küldtek el (vö. Rölleke szerk. 1975, 15–16), majd ezt követi egy, az első kiadás számára átdolgozott, 1812-es változat⁶, illetve a végső, a Grimm fivérek életében utolsó, ún. nagy kiadás, ami lényegében minden későbbi Grimm-kiadás (és fordítás) kiindulópontja lett, az 1857-es szövegváltozata, a *Békakirály és Vashenrik* címen (*Der Froschkönig und der eiserne Heinrich*: Grimm 1857/2001, I: 29–33; magyarul: Grimm 2009, 19–21). Lutz Röhrich ezeket a variánsokat egymás mellett közli⁷, s rendkívül szembetűnőek mind a terjedelmi, mind a tartalmi-stiláris módosítások. Éppen ezért akár ezen az egy mesén is szemléltethető a testvérpár mesegyűjtő és -közlő, illetve alkotó munkamódszere. Nincs arra itt most sem tér, sem szükség, hogy a három szövegváltozatot részletesebben elemezzem, így – amolyan illusztrációként – legyen elég a kezdő mondat változásait bemutatni:

1810: *Die jüngste Tochter des Königs ging hinaus in den Wald, und setzte sich an einen kühlen Brunnen.*⁸

1812: *Es war einmal eine Königstochter, die ging hinaus in den Wald und setzte sich an einen kühlen Brunnen.*⁹

5 A mese címe itt még *Die Königstochter und der verzauberte Prinz* (A királylány és az elvarázsolt herceg), s annak a gyűjteménynek még nem az első számú, hanem a 25. meséjeként szerepel.

6 A KHM első kiadásának (1812 és 1815) Grimmék által korrigált és széljegyzetelt kézipéldányainak reprint kiadását Heinz Rölleke rendezte sajtó alá és látta el kommentárkötetettel (Rölleke 1986). A KHM első számú meséjéhez fűzött széljegyzetekből már részben látszik a harmadik változat kifermálódása, ám ez a végső megjelenésig (1857) még alakult (Grimm 1812, 1–5. Vö. Rölleke 1986, 11).

7 Noha az 1810-es kéziratos szöveggyűjtemény történeti-kritikai kiadását Heinz Röllekének köszönhetjük, aki aprólékosan bemutatja az alaptörténet (KHM-1) előzményeit, forrásait is (Rölleke szerk. 1975, 365–367), az egyszerűség kedvéért jelen esetben a Röhrich-féle közlésre hivatkozom.

8 „A király legkisebbik leánya kiment az erdőbe, és egy hideg (vizű) kút mellé telepedett.”

9 „Volt egyszer egy királylány, aki kiment az erdőbe, és egy hideg (vizű) kút mellé telepedett.”

1857: *In den alten Zeiten, wo das Wünschen noch geholfen hat, lebte ein König, dessen Töchter waren alle schön, aber die jüngste war so schön, dass die Sonne selber, die doch so vieles gesehen hat, sich verwunderte, sooft sie ihr ins Gesicht schien. Nahe bei dem Schlosse des Königs lag ein großer dunkler Wald, und in dem Walde unter einer alten Linde war ein Brunnen; wenn nun der Tag recht heiß war, so ging das Königskind hinaus in den Wald und setzte sich an den Rand des kühlen Brunnens...*¹⁰

(Röhrich 1987b, 76–77)

A mese első variánsának terjedelmileg legalább öt-hatszorosa a harmadik, végső változat, amelyen egy sor stiláris (romantikus, idillikus hangvétel), s részben tartalmi (az erotikus tartalmak, a társadalomkritikai célzások eltávolítása, illetve tompítása) változtatást, kiegészítést (a Vashenrik motívumának a hozzácsatolása) is végrehajtott a testvérpár. Arról persze szó sincs, hogy a köztudatban amolyan szíami ikreként állandósult mesegyűjtők a szövegek publikálásának módszerében maradéktalanul egyetértettek volna. Noha ismételten azt hangoztatták, hogy a népi (?) elbeszélőik által elmondott, s általuk hűen lejegyzett szövegek pontos visszaadására törekzenek¹¹, a valóság mégiscsak az, hogy több meséjüket bizony szerkezetileg is alaposan átalakították, átstilizálták. Ez végső soron már a fentebb egymás mellé állított kezdősorok összevetéséből is nyilvánvaló. És ebben az átformálásban inkább Wilhelm járt az élen (vö. Uther 2008, 507–511; Wesselski 1931, 114–115). Ezért állapíthatta meg rólok a későbbi kutatás, hogy nem is stílust, hanem műfajt teremtettek: a Grimm-műfajt; *Gattung Grimm* (vö. Rölleke 2004, 56).

Amennyiben a Békakirály későbbi adaptációiról beszélünk, semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül egy másik szövegvariáns sem, amely az első kiadás második kötetének tizenharmadik darabjaként, *Der Froschprinz* (A békakirályfi) címen még megjelent (Grimm 1815, 91–93), ám később a megjegyzés-kötetbe selejtezték ki az összeállítók (Grimm 1856/2001, 3–5. Újraközli: Röhrich 1987b, 82–85). Ez az első számú Grimm-mese (KHM–1) altípusának tekinthető szöveg azért is fontos (a következőkben, kizárólag a jelen dolgozatban való megkülönböztetés céljából KHM–13*-nak jelölöm), mivel nem a klasszikus Grimm-gyűjtemény alapszövegei közé tartozik, s éppen ezért vélhetően nem is

10 „Hajdanában, amikor a varázsigének még foganatja volt, élt egy király, akinek minden leánya szép volt, de a legkisebb oly szépséges, hogy elámult még a nap is, valahányszor az orcájára sütött, pedig az sok mindent látott már. A királyi palota mellett sűrű erdő sötétlett, s az erdőben, egy öreg hársfa tövében volt egy forrás; ha mármost nagy volt a hőség, a királyleány kiment az erdőbe, s kiült a hűs forrásnak szélire...” (Márton László fordítása. In Grimm 2009, 19).

11 „Ami gyűjtésünk módját illeti, mindenekelőtt hűségre és hitelességre törekedtünk. Tehát saját kútfőből mit sem toldottunk a mesékhez, semmiféle viszonyt és vonást nem szépítettünk bennük, hanem úgy adtuk vissza tartalmukat, ahogyan talákoztunk vele; hogy a kifejezőmód és az egyes dolgok megfogalmazása tőlünk származik javarészt, az magától értetődik, de minden sajtósjágot, amit csak észrevettünk, megpróbáltunk megtartani, hogy e tekintetben se fosszunk meg a gyűjtést a természetes változatosságától.” (Grimm 2009, 13)

esett át különösebb szerkesztői beavatkozásokon. A nyomtatott magyar fordításokból is hiányzik, miközben az ismert, alapvetően a szóbeliségből lejegyzett magyar variánsok inkább ezzel, s nem a klasszikus, KHM–1-el mutatnak rokonságot. Ezért érdemes behatóbban is megismerkedni vele:

Egy királynak van három leánya. A király megbetegszik, és az udvarán lévő kút vizét kívánja meg. A legidősebbik leánya elmegy vízért, ám amint egy korsóval merít a kútból, látja, hogy a víz zavaros. Még egyszer szeretne méríteni, ám közben egy béka dugja ki a fejét a vízből, s versben mondja neki, hogy ha a királylány a kincse lesz, ad neki tiszta vizet. A legidősebbik királylány ezt megtagadja, s víz nélkül tér haza. A középső királylány hasonlóan jár. A legkisebbik viszont megígéri a békának, hogy a kincse lesz, ezért tiszta vízzel térhet haza. Ezzel el is feledkezik a békának tett ígérteréről. Este, amint ágyában fekszik, hallja ám, hogy valami kaparássza az ajtaját, és versben korábbi ígérétének a betartására szólítja fel. Mivel megígértem neki, gondolja a királylány, beengedem a békát. Az betotyog az ajtórésein, s az ágy alatt, a királylány lábánál húzza meg magát. Reggel viszont eltűnik. Másnap ismét jön, majd harmadnap megint. Ekkor közli vele a királylány, hogy utoljára engedi meg neki, hogy az ágya alatt aludjon. Erre a béka felugrik az ágyra, s a párna alatt helyezkedik el, s így elalszanak. Reggel, amikor azt gondolja a királylány, hogy a béka végleg eltűnik, helyette már egy szép fiatal királyfit talál, aki elmondja, hogy elvarázsolták, s az átok alól csak az szabadíthatta fel, ha valaki megígéri neki, hogy a kincse lesz. Ekkor odamennék a leány apjához, aki áldását adja rájuk, miközben a két idősebb nővér mérgelődik, hogy nem fogadták a békát kincsüknek.

A német kutatást a *Békakirály* dal-, illetve versbetéteinek a kérdései is foglalkoztatták, annál is inkább, mivel a mese Grimm-féle variánsának megjelenése előtt az Achim von Arnim és Clemens Brentano által összeállított, 1806 és 1808 között, három kötetben megjelent *Des Knaben Wunderhorn* című német dalgyűjtemény függelékében, *Egy gyermekmeséből* cím alatt gyakorlatilag betűhíven ugyanaz a versbetét olvasható, ami a később megjelent Grimm-mesében is:

*Königstochter jüngste,
Mach mir auf,
Weißt du nicht, was gestern
Du zu mir gesagt,
Bei dem kühlen Brunnenwasser?
Königstochter jüngste
Mach mir auf.*

(Arnim–Brentano 2011, 1182)

*Legkisebb királylány,
engedj be!
Nem emlékszel, mit ígértél
tegnap a forrás
hűs vizénél?
Legkisebb királylány,
engedj be!*

(Márton László fordítása.
In Grimm 2009, 20)

Ugyanezt a verses betétet valamivel korábbi német forrásokból is ismerjük (Moser 1968, 96), sőt Jacob Grimm egy 1548-ban megjelent skót gyűjtemény 1801-es újrakiadásában megtalálta a mese, a németével nagyjából megegyező skót változatát, benne a nagyon rokon verses betéttel:

open the door, my hinny, my hart,
open the door, mine ain wee thing;
and mind the words that you and I spak
down in the meadow, at the well-spring!
(vö. Uther 2008, 1–2)

*Nyisd ki az ajtót, kedvesem, szívem,
nyisd ki az ajtót, drága kicsikém;
és emlékezz a szavakra, melyeket te és én mondtunk
lent a mezőn, a kútnál!*¹²

Dietz-Rüdriger Moser dalbetétes népmeséssel foglalkozó tanulmányában egyegy, az 1920–30-as években lejegyzett sziléziai német és egy porosz variánsát hozza (kottával) a fenti, Grimmék által is közreadott versbetétnek (Moser 1968, 94–96).

Hasonló strófák a magyar, a szlovák és a cseh szóbeliségből lejegyzett variánsokban is előfordulnak.

2. Magyar (szlovák és cseh) nyelvű fordítások, kiadások

A Grimm testvérek mesegyűjteményének magyarországi hatását első alkalommal Ortutay Gyula tekintette át egy először németül (Ortutay 1963a), majd ezzel szinte párhuzamosan magyarul is megjelent tanulmányában (Ortutay 1963b). Ehhez a dolgozatához csatlakozott Voigt Vilmos bibliográfiája az 1963-ig napvilágot látott magyar Grimm-kiadásokról (Voigt 1963. Újraközölve: Voigt 2007–2009, 122–125), majd egy kiegészítő közlemény következett (Voigt 1964. Újraközölve: Voigt 2007–2009, 126). Végül Domokos Mariann és Gulyás Judit áttekintése áll rendelkezésünkre, amely az 1963–2005 közötti magyar Grimm-kiadásokat veszi számba az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) állománya alapján (Domokos–Gulyás 2007–2009). A Grimm testvérek tevékenységének Magyarországi hatását, a nemzetközi irodalom figyelembe vételével is újabban Voigt Vilmos tekintette át egy német nyelvű tanulmányában (Voigt 1999. Újraközölve Voigt 2005, 104–113. Magyarul: Voigt 2012).

¹² Puskás Andrea fordítása, amit ezúton is köszönök!

A legutóbb pedig, ahogy arról fentebb már szó volt, Nagy Ilona egy terjedelmes dolgozatában a Grimm testvérek mesegyűjteményének fejlődéstörténeti vonatkozásait foglalta össze, alapvetően a német szakirodalom eredményeire, ám némi kitekintéssel a magyar anyagra is támaszkodva (Nagy I. 2007).

Az imént felsorolt előmunkálatok ismeretében elég lesz csak nagy vonalakban érinteni a magyar Grimm-fordítások alakulását. Az első (nem fordítások, hanem inkább) újramesélések a 19. század közepe tájától jelennek meg, sokszor nagy példányszámban és több kiadásban. Az 1861 és 2005 közti időszakban több mint 250 kiadványt sikerült számbavenni. Az első olyan magyar nyelvű Grimm-gyűjtemény, amelynek elvileg pontos átültetésre kellett volna törekednie, az 1959-ben, Gyurkó László válogatásában, Urbán Eszter fordításában látott napvilágot. Voigt Vilmos megállapítása szerint viszont voltaképpen mégiscsak egy parafrázisról, s nem hű fordításról van szó (Voigt 2012, 31). Ezek az említett kiadványok egytől-egyig válogatások, kivéve az Adamik Lajos és Márton László által fordított teljes nagy kiadást (Grimm 2009). Ami viszont nem az eredeti, 1857-es kiadás, még csak nem is valamelyik kritikai, hanem egy népszerű kiadás alapján készült¹³ (vö. Voigt 2012, 31). Ennek a fordításnak azonban van(nak) korábbi, több kiadásban is napvilágot látott szövegvariánsa(i). Legyen elég itt az 1989-es kiadásra utalni, amit áttekintése során Nagy Ilona is használt (Grimm 1989). Ha csak a Békakirály e két szövegvariánsát összevetjük, már szembeűnő különbségeket regisztrálhatunk. Rögtön az első mondat indítása: „Hajdanában, amikor a *kívánságoknak* még foganatja volt...” (Grimm 1989, 19) ugyanattól a fordítótól, Márton Lászlótól a következő, átdolgozott kiadásban már így hangzik: „Hajdanában, amikor a *varázsigének* még foganatja volt...” (Grimm 2009, 19). Mondanom sem kell, a második megoldás a szerencsésebb.

A Grimm-mesék szlovák fordításirodalma jóval szerényebb a magyarnál. Előmunkálatok hiányában¹⁴ ezek áttekintő bemutatása még nem született meg, így csak annyi mondható el, hogy legalább a 20. században már viszonylag bőven találunk szlovák nyelvű Grimm-meseválogatásokat. Ismereteim szerint az egyik legelső szlovák nyelvű Grimm-válogatás (*Grimmové najkrajšie rozprávky*. Preložili M. a Z. Sekey) valamikor 1920 körül jelent meg Pozsonyban. Szórványosan korábban is jelentek/jelenhettek meg szlovák fordítások, újramesélések, mint amilyen például a Bucsánszky kiadásában 1875-ben Budapesten megjelent szlovák nyelvű, egyértelműen Grimm-hatást tükröző verses mese (*Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*). Teljes Grimm-kiadás viszont a mai napig nincs szlovákul.

13 A könyvben a fordítás alapjául szolgáló műként a következő van feltüntetve: Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen* I–II. München: Deutsche Taschenbuch Verlag 1984. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az ősforrás az 1857-es kiadás lenne.

14 Viera Gašparíková több tanulmányában is foglalkozott a Grimm fivérek, illetve azok meséinek hatásaival a szlovák folklórra és folklorisztikára, de a szlovák Grimm-fordításirodalmat ő sem tekintette át (további irodalommal lásd: Gašparíková 2012).

A cseh nyelvű kiadásokkal kapcsolatban annyit lehet tudni, hogy az első – inkább interpretálás, újrameselés, mint fordítás – valamikor a 19. század végén, a 20. század elején jelent meg *Dětské pohádky: dle sbírky bratří Grimmů* [Gyermekmesék a Grimm testvérek gyűjteménye nyomán] címen.¹⁵ A mesék első cseh fordítása könyv alakban 1913-ban jelent meg; teljes kiadás 1961-ben hagyta el először a nyomdát, Helena Helceletová fordításában, majd 1988-ban egy újabb teljes fordítás kiadására került sor (Jitka Fučíková munkája); a mai napig a Grimm-mesék mintegy 90 cseh könyvpublikációjával számolhatunk (Damborská 2012, 54–56). Létezik továbbá egy internetes oldal, ahol a legtöbb Grimm-mese a Grimm-mondákkal keverve olvasható csehül, Jitka Janečková fordításában.¹⁶

3. Magyar, szlovák és cseh nyelvű variánsai a szájhagyományban

A Grimm-mesék, s általában az írott/nyomtatott szövegek hatása a szájhagyományra régóta foglalkoztatja a kutatókat. Nagyjából két táborba sorolhatóak a mesék eredetével, életével, tradálódásával általában foglalkozó szakemberek: vannak, akik a nyomtatott előzmények, illetve változatok egyértelmű és domináns hatására esküdnek, mások meg éppen ellenkezőleg, a szájhagyományozódás elsőbbségét, a népi alkotóerőt tartják meghatározónak. A téma kiterjedt irodalmára itt tényleg éppen csak emlékeztetni van tér. Legyen elég a (talán) kezdetekre, Hans Naumann híres-hírhedt, részben félreértett tanára, a lesüllyedt kultúrjavakról szólóra emlékeztetni, noha ebben éppen a mesével kapcsolatos mondandóját rendkívül óvatosan és árnyaltan fogalmazza meg (Naumann 1929, 135–147. Kritikája: Schirmmacher 1992), továbbá Kurt Ranke egyik 1955-ös, később egy tanulmánykötetében újraközreadott előadászövegét megemlíteni, ahol Albert Wesselski munkáját saját érveivel igyekszik szinte megsemmisíteni (Ranke 1978). Wesselski a *Versuch eine Theorie des Märchens* című könyvében – amelyet már megjelenése idejében is élénk, érzelmektől, sőt aktuálpolitikai felhangoktól sem mentes vita kísért – tudniillik inkább az írásbeliség elsőbbségét és felsőbbrendűségét mellett tör lándzsát (vö. Wesselski 1931). Jiří Polívka, a szlovák mesekatalógus összeállítója a népi alkotóerő elsőbbségét hangsúlyozta a mesék tradálódásával, életével kapcsolatban. Ezzel szemben Václav Tille, a cseh mesekatalógus szerzője meggyőződéssel vallotta, hogy a mesék alapvetően irodalmi alkotások, könyvek (főleg népkönyvek, ponyvanyomtatványok) segítségével kerültek a szájhagyományba, ahol aztán inkább elromlottak¹⁷. Legújabbban az amerikai folklorista, Ruth B. Bottigheimer

15 Tamara Bučková: „Bylo nebylo...” – Osudy pohádek bratří Grimmů v Čechách. <http://www.goethe.de/ins/cz/pralhr/dlp/mae/cs9629135.htm> (Letöltve: 2013. 3. 2.)

16 <http://www.pohadky.org/> (Letöltve: 2013. 3. 2.)

17 Kettejük viszonyához és a témához összefoglalóan lásd: Blümlóvá 2008; Horálek 1966, 20–32. p.

fogalmazta meg szintén nagy vitát kavart, noha éppenséggel kompromisszumos megoldást kínáló elméletét, miszerint bizonyos tündérmesék előképének a 16. századi itáliai Giovanni Francesco Straparola munkája (*Piacevoli notti*) tekinthető¹⁸. Ebből a nyomtatott forrásból, további nyomdatermékeken keresztül a nápolyi Giambattista Basile és a francia Charles Perrault gyűjteményein át terjedtek volna el a szájhagyományban, majd onnan a Grimm fivérek gyűjteményébe. Bottigheimer a meseszövegek terjedésének két formáját különbözteti meg: a mikro- és a makroterjedést. Az előbbi szóbeli formában valósul meg, s kis távolságokat, rövid időszakokat (legfeljebb néhány generációt) feltételez, míg a második, a nyomtatott nagy távolságokat és nyelvi határokat is képes áthidalni (Bottigheimer 2009. Összefoglalóan magyarul: Bottigheimer 2011).

Általában a Grimm-meséknek a magyar a szájhagyományba való bekerülésével ismereteim szerint behatóbban Elisabeth Róna-Sklarek foglalkozott először. Alapvetően Berze Nagy János besenyőtelki gyűjtésében (Berze Nagy 1907) szereplő öt mese mentén közelíti meg a kérdést. Konkrétan a Békakirály magyar vonatkozásaival nem foglalkozik (Róna-Sklarek 1912), ahogyan az általa válogatott és fordított két német nyelvű magyar népmesegyűjteménybe sem sorolta be a Békakirály egyetlen magyar variánsát sem (vö. Sklarek 1901; Róna-Sklarek 1909). Fentebb említett dolgozatára reagálva Solymossy Sándor is publikált egy magyar nyelvű tanulmányt, amelyben a Grimm-mesék lehetséges közvetlen forrásaként valamilyen, számára azonban konkrétan ismeretlen ponyvanyomtatványt jelöl meg. A Békakirályról ebben az áttekintésben sincs szó (Solymossy 1913).

A továbbiakban nézzük a Békakirályról szóló mesének a magyar, illetve a szlovák, illetve részben a cseh szájhagyományból lejegyzett ismert változatait! A terjedelmi korlátok miatt csak rendkívül röviden ismertetem őket.

A *Magyar népmesekatalógus* második, *Tündérmesék* kötetében, az önmagában álló, *A békakirályfi* című cselekménytípus (AaTh 440) tíz magyar variánsának bibliográfiai adatait találjuk (Dömötör 1988, 220). Ez a sor azóta kiegészíthető. A katalógus az egymástól mind szerkezetileg, mind tartalmilag viszonylag távol eső variánsokat egy típusszám alatt hozza, noha ezeket sok esetben mindössze egy motívum, a békává való elvarázsoltság, s az az alóli felszabadulás motívuma köt össze.¹⁹ Eddigi ismereteink alapján véleményem szerint nyilvánvaló, hogy az alapszövegnek a szóbeliségből lejegyzett variánsai, további altípusokba sorolhatóak és sorolandóak. Jelenleg legalább négy altípus látszik kirajzolódni, amelyeket a jelen dolgozatra érvényesen, a típuszámon belül csillagokkal különböztetek meg:

18 Straparola gyűjteményének teljes magyar kiadásáról nincs tudomásom. Egy meglehetősen nehezen identifikálható német nyelvű fordításgyűjteményt használtam munkám során (Straparola é.n.)

19 Ez azért is érthetetlen, mivel más esetben (pl. AaTh 552A) a teljesen azonos szűzsé ellenére, csupán azért, mivel a főszereplő változik (állatsógorok, sárkánysógorok, égitestsógorok, a Nap sógorai) a katalógus összeállítója külön altípusokat javasol (Dömötör 1988, 321–326).

1. (440*): A KHM-1 altípussal rokonítható magyar variánsok

A királylány egy kútnál/forrásnál játszik aranylabdájával/aranygyűrűjével, ami a vízbe esik. Egy béka kihozza azzal a feltétellel, ha királylány játszópajtásául fogadja őt. A királylány ígéretéről megfélemedezik, de a béka szaván fogja. Az ígéret betartására apja is figyelmezteti a lányt. Amikor a béka a leány ágyába akar bújni, az mérgében a falhoz vágja, s abban a pillanatban egy szépséges királyfivá válik. A KHM-1-ben a meséhez kapcsolts Vashenrik motívum a magyar szóbeliségből (ebben a kontaminált formában), úgy tűnik, teljesen hiányzik²⁰.

Három, versbe foglalt ponyvaváltozatát ismerem: magyarul, szlovákul, csehül. Mindegyik esetben egyértelműen a KHM-1 nyomán megverselt törénetről van szó. A legrégebbi Bucsánszky Alajosnál jelent meg 1874-ben, majd később utódjánál, Rózsa Kálmánál 1886-ban Budapesten, *A békakirály, vagy: A királyasszony arany almája és az abroncsos szívű szolga* címen²¹. A másik, ugyanazoknál a kiadónál, szlovákul, egyértelműen a magyar alapján lefordítva, ugyanazokkal a képekkel, *Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha* címen 1875-ben, majd 1898-ban.²² A cseh változat (egyértelműen vagy a magyar, vagy a szlovák szöveget használva alapul) Szakolcán jelent meg, 1882-ban Jozef Škarnicl kiadásában egy gyűjtemény részeként, „ismeretlen szerzőtől” W. L. által a cseh nyelbe ültetve, *Princ Žabák* címen.²³ Noha a bemutatott ponyvanyomatványoknak feltehetően ennél több kiadásuk is lehetett, ismereteim szerint közvetlen hatásukat egyik nép szájhagyományában sem lehet fellelni.

Berze Nagy János a *Baranyai magyar néphagyományok* című gyűjteményében a mese két variánsát közli, az egyik, Bodáról közölt szöveg (Berze Nagy 1940, II: 172–173) első része pontosan megfelel a KHM-1-nek, kiegészítve egy

20 Egyébként a vasabroncs motívuma, önmagában álló cselekménytípusként (AaTh 425L), előfordul a magyar anyagban is (Dömötör 1988, 216–217).

21 Az OSZK-ban két kiadására bukkantam:

1. *A békakirály, vagy: A királylány arany almája és az abroncsos szívű szolga*. Igen szép tündéries történet [verses]. 6 szép képpel. Budapest, 1874. Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál. 16 l. OSZK PNY 782;

2. *A békakirály, vagy: A királylány arany almája és az abroncsos szívű szolga*. Igen szép tündéries történet [verses]. Hat szép képpel. Budapest, 1886. nyomtatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.), 16 l. OSZK PNY 1.662 [A címlap változtatásait leszámítva a teljes szöveg utánnomása az 1874-es kiadásnak, beleértve a sajtóhibákat is]

22 Az OSZK-ban, a magyar változatokhoz hasonlóan ugyancsak két kiadása férhető hozzá:

1. *Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*. Welmi krásna bájočná udalost'. S 6 krásnymi obrazmi. Budapest, 1875. Tlačená a k dostatku u Aloiza Bucsánskyho, 16 l. OSZK PNY 4.309;

2. *Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*. Welmi krásna, bájočná udalost'. S 6 krásnymi obrazmi. Budapest, 1898. Talčou a nákladom Kolomana Rózsa a jeho manželky (predtým A. Bucsánsky), 16 l. OSZK PNY 4.310.

23 Princ Žabák. In *Zábavné Báchorky*. Sešit III. W Skalici. Tiskem a nákladem dědičů Jozefa Škarnicla 1882, 77–90. p. Od neznámého spisovatele. Zčesstil W. L. OSZK 15.411/4.

másik, általam 440**** jelzéssel alább bemutatásra kerülő altípussal. Ugyanennek a kötetnek egy következő, Csányoszrón lejegyzett meséje (Berze Nagy 1940, II: 173–175) is közel áll a KHM–1-hez, azzal a különbséggel, hogy a kútba a királylány nem ejt bele semmit, hanem a békává elvarázsolt herceg kéri őt arra, hogy húzza őt ki a kútból. Az először megijedt és vonakodó leány az otthoniak tanácsára mégis kihúzza a békát, majd az ágyába is beengedi. Itt az elvarázsolt herceg visszanyeri eredeti alakját. Dégh Linda Pandur Péter meséi között közread egy egyérterelműen grimmi hatásokat mutató szöveget. Noha a gyűjtő azt állítja a jegyzetekben, hogy „a Pandurnál ritka szűkszavúság avval magyarázható, hogy nem volt mesekedve s azért szinte csak a mese tartalmát mondotta el” (Dégh 1942, II: 275), a KHM–1 féle variáns valóban szűkszavú interpretálását a mesélő az előzmények megrajzolásával kezdi. Sebestyén Ádám a bukovinai székely Fábrián Ágostonné elmondásában közli a KHM–1 egyértelmű adaptációját Kakasdról (Sebestyén 1979, 141–142). A variánsból a Vashenrik motívum hiányzik. Géczi Lajos a grimmi KHM-1 imregi variánsát közli (Géczi 1994, 148–150), noha a Géczinél felbukkanó csók, mint megváltásmotívum sem a Grimm-mesében, sem a fentebb bemutatott verses ponyvanyomtatványokban még nincs meg.

2. (440**): A Grimm-gyűjteményből kiselejtezett altípusnak (KHM-13*) megfelelő magyar és szlovák variánsok

Egy asszonynak / szegény öregembernek / öreg királynak van három lánya, akik (általában gyógyító céllal) vizet akarnak hozni beteg anyjuknak / apjuknak. A forrást azonban egy béka őrzi, s csak azzal a feltétellel enged a vízhez, ha a leány őt kedveséül fogadja, s ennek jeléül neki adja a gyűrűjét. A két öregebb nővér visszautasítja, a legkisebbik neki adja a gyűrűt. A béka este megjelenik a háznál, vacsorát, innivalót, majd pedig leányt követel maga mellé az ágyba. A felkínált nővérek közül a legfiatalabbat fogadja el, az ágyban viszont a béka legénnyé változik. Összeházasodnak.

A történet első ismert magyar nyelvű változata Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteményének 3. kötetében jelent meg (Erdélyi 1846–48, III: 312–314) *A csuda-béka* címen. Erdélyi nem sokkal később az idézett gyűjteményében közreadott mesékből is válogatva külön kötetben is megjelentetett magyar népmeséket, ám a Békakirály mesét ide (egészen biztosan nem véletlenül!) nem sorolta be (Erdélyi 1855). Még korábban a *Népdalok és mondák* nyomán készült egy, G. Stier által válogatott és fordított német nyelvű magyar monda- és mesegyűjtemény is, ám a most szóban forgó mese ebből is kimaradt (Erdélyi 1850). Szinte szó szerinti, a forrás megjelölése nélküli újraközlése egy, Réthy Lipót szarvasi nyomdájában 1853-ban kiadott, majd Tichy Alajos nagyváradi nyomdájában 1862-ben ismételtelen közreadott, *Három mulattató tündéri*

népregegyfüggelékkel című ponyvanyomtatványban is megjelent.²⁴ Egy későbbi, angol nyelvű magyar népmesegyűjteménybe, *The Wonderful Frog* címen szintén bekerült az Erdélyi-féle változat (Jones–Kropf 1889, 224–226). Dömötör Sándor a *Magyar népmesekatalógus*ban megjegyzi, hogy „Erdélyi változata Grimm-mesei hatást mutat” (Dömötör 1988, 221). A kérdés az, hogy melyik Grimm-mesének a hatását, hiszen az nyilvánvaló, hogy nem közvetlenül a KHM–1-ét. A magyar változat a másik, az alapgyűjteményből kiselejteztet Grimm-variánsal (KHM–13^a) áll szoros rokonságban, aminek viszont nem tudunk magyar fordításáról, így kérdéses, hogyan jutott volna el a magyar szóbeliségbe. Sokkal valószínűbb, s ezt a mese mesterkélt stílusa is alátámasztani látszik, hogy beküldője (személye számomra nem világos) Erdélyinek saját maga által magyarul újramondott, s nem a szájhagyományból lejegyzett Grimm-mesét küldött. Talán Erdélyi ezt később felismerte, s ezért nem sorolta be a mesegyűjteményébe (Erdélyi 1855), s korábban ezért nem fordították vissza németre sem (Stier 1850).

Az altípus viszont közkedvelt mind a magyar, a szlovák és a cseh szóbeliségben.

Béres András a Szabolcs-Szatmár megyei Rozsályból hozza a mese egy, 1952-ben lejegyzett variánsát, amivel kapcsolatban Kovács Ágnes megjegyzi, hogy a szöveg „minden valószínűség szerint közvetve vagy közvetlenül írott forrásból (Grimm!)” származik (in Béres 1967, 448). A probléma itt is mindössze annyi, hogy nem a magyar fordításokból ismert első számú Grimm-mesével van dolgunk, hanem a magyar nyomtatott fordításokban meg nem jelent, 1815-ös, második kötet 13. meséjével (KHM–13^a). A szájhagyományból lejegyzett, publikált magyar változatok közül az Erdélyi-féle variánshoz a B. Kovács István által, a gömői Baracán gyűjtött szöveg áll a legközelebb. A Tóth Baláznéné Csák Margit előadása nyomán rögzített variáns először egy átdolgozás formájában jelent meg (B. Kovács 1990, 97–99), majd az eredeti, az adatközlő elmondása alapján leírt megszövegezés is napvilágot látott. Halmos István 1957-ben vette hangszalagra a Szabolcs-Szatmár megyei baktalórántházi illetőségű (fiatal korában Ung megyében élt), félig szlovák származású, ám magyar anyanyelvű Ruszkovics István meséit, köztük a Békakirály egyik változatát, *Békabőrbe átkozott királyfi* címen. Kovács Ágnes a meséhez fűzött jegyzeteiben megemlíti, hogy a variáns nyilvánvalóan az Ámor és Psziché meséjével (vö. Apuleius 1963, 136–189) függ össze, „annak egy ‘európaibb’ derivátuma, mely minden valószínűség szerint nem Ruszkovicsnál ötvöződik először a helyi hiedelemvilággal” (in Erdész–Halmi 1968, 264). Erdész Sándor Szamosszegről közli (Erdész 1968, II: 58–63) a mese egy variánsát. Villányi Péter 1982-ben rögzítette egy változatát a történeti Gömör megyei Zabarón. A gyűjtő a meséhez fűzött jegyzetében

24 1. *Három mulattató tündéri néprege egy függelékkel*. 1. Bátor Jancsi. 2. A csuda-béka. 3. Zsivány Gyuri. 1853. Réthy Lipót, Szarvas OSZK 43–44;
2. *Három mulattató tündéri néprege egy függelékkel*. 1. Bátor Jancsi. 2. A csuda-béka. 3. Zsivány Gyuri. Nyomtatta Tichy Alajos. N. Váradon 1862. 16 l. OSZK PNY 613.

homályos utalást tesz arra, hogy „a tudósasszony szerepeltetése és a békabőr elégetésének a leírása a megfelelő hiedelmekkel való kapcsolatot jelzi” (Villányi 1989, 156). Nyilvánvaló, hogy a mesélő, a Gesztetén (Hostice) született Földi Istvánné Bathó Amália (1907–1987) leánykorában a fonóban hallott, illetve olvasmányélményeivel dúsított meséit egyéb, személyes, akár a mese világán kívüli elemekkel is színesítette. Ilyen lehet a javasasszony szerepeltetése. A levett és elégetett békabőr viszont egy másik mesetípussal, a kígyóvőlegénnyel (AaTh 425A) való kontaminálódás eredménye (vö. Kovács 1977; Kovács 1980; Röhrich 1987b, 27–28). A motívum, hogy egy kígyóvá (vagy más állattá) elvarázsolt emberi lény akképpen oldható fel a varázslat alól, ha az éjjel levett bőrét elégetik, feltehetően eurázsiai örökségnek tekinthető. Az európai hagyományban, ahogy arról a fentiekben volt szó, már az időszámításunk szerinti 2. századi Apuleius *AranySZamarában*, azon belül is Ámor és Psziché történetében is megvan (Apuleius 1963), ám a paraszti szájhagyományban élő változatai nem valószínű, hogy közvetlenül innen lennének eredeztethetőek (vö. Kovács 1980). A zabari változathoz nagyon hasonló, dramaturgiailag viszont jobban felépített a Nagy Zoltán által Karancskeszin 1980-ban lejegyzett variáns.

A mese mindhárom ismert szlovák variánsa ebbe az altípusba sorolható. Mindegyikben található verses betét²⁵. A legkorábbi feljegyzést az ún. *Selmecbányai Mulattató*-ban (*Zábavník Šťavnickí alebo Diel V. 1844–5*), a 17. számú történetként, *A békáról (O žabe)* címen találjuk, pontosabb lokalizálás nélkül (vö. Polívka 1923–31, I: 30). Szövegét Jiří Polívka népmese-katalógusában adta közre (Polívka 1923–31, III: 187–188). A következő, fél évszázaddal később lejegyzett, a B. Kovács István által Baracáról közölt változattal meghökkentően közeli rokonságot mutató variáns lejegyzése Samuel Czambel nevéhez fűződik, aki 1900-ban a gömöri Ratkón (Ratková) hallotta és rögzítette a történetet. Maga a szöveg kéziratban maradt, s csak Jiří Polívka adta közre az eredeti, nyelvjárási lejegyzésben (Polívka 1923–31, III: 188–189), majd 1959-ben, Czambel népmeséinek válogatott kiadásában, Jozef Minárik összeállításában és kíséző tanulmányával lett ismét hozzáférhető, ám nyelvileg átdolgozott formában (Czambel 1959, 154–155). A mese harmadik szlovák variánsának a lejegyzésére további csaknem fél évszázadot kellett várni. A Wollmann-féle gyűjtési akció keretében a kelet-szlovákiai Lasztócon (Lastovce) 1941-ben rögzítette Ondrej Filo Jolana Füdšováától (Gašparíková 2004, 442–444. jegyzetek: 564–565).

Noha valószínűnek tartom, hogy azóta több cseh nyelvű változat is lejegyzésre került, jelenleg a mese cseh variánsait csak Václav Tille mesekatalógusa alapján ismertetem. Tille három, többé-kevésbé ebbe az altípusba sorolható variáns szűzségét mutatja be. Egy 1873-ban, a dél-csehországi Kardašova Řečicében lejegyzett változatban a béka helyett kígyó szerepel (Tille 1929–37,

25 Jelen dolgozat kereteit ez szétfeszítené, de a verses betétek összehasonlító vizsgálatával legalább közép-európai keretek között a jövőben még foglalkozni érdemes.

II: 2, 344–345). Egy további, a sziléziai, ma lengyelországi Kladskoban (Kłodzko), vélhetően a 20. század első évtizedében lejegyzett variánsnak viszont titokzatos, csak hangjával jelen lévő az elvarázsolt főhőse. A versbetét részben németes hangzású haladzsaszöveg (Tille 1929–37, II: 2, 346). A Tille által itt közölt harmadik variáns viszont, megítélésem szerint, noha néhány rokon vonást mutat a Békakirálynak ezzel az altípusával (a szegény ember megbetegszik, egyetlen gyógyszer egy bizonyos kút vize, ami viszont nem akar a vízért menő királylányoknak megnyílni, csak azzal a feltétellel, ha megígérik, hogy az övé lesznek; miután legkisebbik ezt megteszi, kap vizet, s közben a kútból öt, odazárt lélek szabadul meg), alapvetően nem tartozik ide (Tille 1929–37, II: 2, 346).

3. (440^{***}): Az Ámor és Psyché típusal rokonítható altípus magyar variánsa

Az idősödő királyi párnak nincs gyereke, ám a királyné annyira áhítozik egy gyermek után, hogy már egy békával is megelégedne. Egy erdei vadászatról hazavisznek egy békát, akit saját gyermekükként nevelnek. Közben kiderül, hogy nem akármilyen békára bukkantak, hanem egy békává változtatott királyfira, aki – miután felcseperedik – nősülni akar. Egy szegény öregasszony által nevelt leányt szeretne feleségül. El is hozzák neki, összebarátkoznak. A béka felszólítja őt, hogy egyen háromszor a kanalából, majd csókolja meg háromszor. Miután ez este megtörténik, lehullik róla a békabőr, s szép királyfi válik belőle, a szegény leányból (mert ő is varázlás áldozata) gyönyörű szép királylány. Napközben azonban mindig visszaváltozik békává, mert még hét napig kell a békabőrben maradnia. A hét nap elteltével végképp elszáll a varázs és egybekelnek.

Az altípus számomra egyetlen ismert variánsát Géczy Lajos közölte az Ungvidéki Mokcsakerésről (Géczy 1989, 192–197). A gyűjteményhez fűzött jegyzetében Dömötör Ákos megjegyzi, hogy a „jelenlegi szöveg és a Grimm-mese között lényeges különbség van: a német mesében a béka kerül a lány családjába, ebben a magyar szövegben a lány kerül a béka családjába. A német kútepezód nincs meg a jelenlegi változatban, sőt az étkezésnél a békától való irtózás is hiányzik (...) Az a sajátos helyi vonás, hogy a békakirályfi a kígyóvőlegény funkciójában lép föl. Ezért ez a szöveg az Ámor és Psyché-mese önálló feldolgozásának tűnik...” (in Géczy 1989, 557).

4. (440^{****}): Halandzsaverses altípus magyar variánsa

Egy ördögös asszonynak van egy szép lánya. Ez a lány vízért megy a folyóra, ahol egy béka szlávosan hangzó halandzsanyelven elkezdi kuruttyolni. A leány megijed, s hazaszalad, elmondja az anyjának, mi történt. Az anyja megparancsolja neki, hogy szedje össze a szennyes ruhákat, s menjenek ki a folyóra mosni. Alig mossák át a ruhák felét, a béka ismét

elkuruttyolja ugyanazt a szöveget. Ebből az ördögös asszony azt érti, hogy gyorsan haza kell menniük, mert a béka meg akarja őket látogatni. Amikor hazaérnek, nemsokára rá meg is jelenik a béka, ismét előadva ugyanazt a szöveget. Az asszony tolmácsolásába ez azt jelenti, hogy ki kell nyitni neki az ajtót. És így tovább, a béka mindig ugyanazt a szöveget ismétli, az asszony meg fordítja a lányának, hogy kínálja helytel, majd engedje ki. Másnap megint jön a béka, és így tovább. Mert a béka el volt átkozva, s az átok csak akkor száll le róla, ha valaki megengedi, hogy három hónapig járjon a házába. Így is történik, szépséges királyfivá változik (akit korábban saját anyja varázsolt el); a békabőrt elégetik.

Az altípusnak egyetlen variánsát ismerem, a Nagy Géza által Karcsán lejegyzett szöveget (Nagy G. 1985, 323–334), ahol a mese, egy másik típus (AaTh 461) kontaminálásával még folytatódik.

4. A Békakirály mint folklorizmus

Bizonyos népköltészeti termékek (közmondások, közkedvelt népdalok, mesei motívumok stb.), azok egyes kiemelt részletei népszerű témái a karikatúráknak, reklámoknak (vö. Herles 1966, főleg: 77–80). A Békakirály ilyen szempontból kétségtelenül kiemelt szereppel bír. Történetének, egyes motívumainak viccekben, karikatúrákban történő adaptációval, irodalmi parafrázisaival ismereteim szerint először a freiburgi Lutz Röhrich foglalkozott módszeresen a *Fabula* című, nemzetközi összehasonlító mesekutatói szaklap, Max Lüthi hetvenedik születésnapja alkalmából kiadott tisztelegő tematikus kötetében (Röhrich 1979). Az itt felvetett témát aztán később önálló kötetben részletesebben is kifejtette (Röhrich 1987b), illetve az összehasonlító népmesekutatói kézikönyve, az *Enzyklopädie des Märchens* megfelelő kötetében egy tömörebb szócikkben is összefoglalta általában a karikatúra és a mese kapcsolódási pontjairól tudni érdemeseket (Röhrich 1987a). Horn Katalin egy német nyelvű tanulmányában (Horn 1983) magyar és svájci lapokban megjelent, alapvetően a Békakirály, illetve a Jancsi és Juliska mesék motívumainak felhasználásával készült karikatúrákat elemez²⁶. Arra kíváncsi, hogy a tréfás mondanivaló, csattanó érdekében miként alakulhat át az eredeti mesei elem, motívum.

26 Horn gazdagon illusztrált munkájából sajnos éppen a *Ludas Matyi*ből átvett, a Békakirályal kapcsolatos két karikatúra pontos forrásadatai hiányoznak (Horn 1983, 231). Lutz Röhrich mindkét karikatúrát átveszi tőle, kizárólag a szekundér forrásra hivatkozva (Horn munkájára tehát), ami által nála már az sem derül ki, hogy ezek a *Ludas Matyi*ban jelentek meg egykor. A két rajzos vicc egyikének tudtam egyelőre a pontos forrását megtalálni: 1. Horn 1983, 210; Röhrich 1987b, 127; *Ludas Matyi* 29, 1973. júl. 26. (30. sz.), 3. p. A másiknak (Horn 1983, 210; Röhrich 1987b, 130) viszont egy másik rajzoló általi variánsát sikerült dokumentálni: *Ludas Matyi* 24, 1968. nov. 7. (45. sz.), 11. p.

Magyar viszonylatban a kérdéssel a kutatók jó esetben is legfeljebb érintőlegesen foglalkoztak. Géczy Lajos ungi népmesegyűjteményéhez fűzött megjegyzéseiben Dömötör Ákos egyrészt utal a német előzményekre (Röhrich), amerikai eredményeket is felmutat (Mieder 1980)²⁷, majd a magyar karikatúra-produkcióból hoz néhány példát (in Géczy 1989, 557). Nagy Ilona fentebb már részletesebben taglalt és méltatott munkájában szintén hoz, mivel a mese későbbi felhasználásáról írottakat nem gondolja tanulmánya tárgyához tartozónak, inkább érintőlegesen egy példát (Nagy 2007, 37).

A Békakirályból levezethető viccek, karikatúrák általában arra a mesei motívumra fókuszálnak, amikor a békává varázsolt herceg egy csók után ismét emberré változik. Ezt a mozzanatot különféle fonák helyzetekben ábrázolják, amivel végső soron a mesei optimizmust kérdőjelezi meg (Horn 1983, 215, 217)²⁸. Sem Röhrich, sem Horn nem tesz viszont arra utalást, hogy az első számú Grimm-meséből ez a bizonyos csók-jelenet még hiányzik (miközben Röhrich kifejezetten a KHM-1 adaptációit veszi számba, és munkájában közli Wilhelm Buschnak azt a szövegét is, ahol a motívum már megjelenik). Nem egyértelmű, hogy a korabeli színhagyományban megvolt-e ez a jelenet, s Grimmék esetleg valamiféle hamis szeméremből hallgatták-e el; tény, hogy náluk nem szerepel. A motívum Hans-Jörg Uther szerint először Wilhelm Busch egy munkájában (*Die beiden Schwestern*) bukkan föl 1880-ban (vö. Röhrich 1987b; 92–94; Uther 2008, 3). A kérdés bonyolultságát jelzi (s ezen alapszik a fenti, a Grimm fivérek általi öncenzúrára utaló megjegyzésem is), hogy a Václav Tille cseh mesekatalógusában szereplő, 1873-ban, a dél-csehországi Kardašova Řečicében lejegyzett változatban (ahol a béka helyett ugyan kígyó szerepel) a varázs alóli feloldás feltétele a királylány csókja (Tille 1929–37, II: 2, 344–345).

Amennyiben a két műfajt (a mesélt, tehát a szóbeliségben létező, vagy újabban az interneten terjedő vicceket és a karikatúrákat) összehasonlítjuk, akkor nyilvánvaló, hogy az előbbi az inkább folklórműfaj, ami névtelenül terjed, variálódik. A karikatúra individuálisabb, szinte minden esetben ismerjük a szerzőt, s a variánsok is ritkábbak. Miközben azért változatokra is találunk példákat. Az egyik ilyen a fentebb már említett két karikatúra-variáns: 1. Horn 1983, 210; Röhrich 1987b, 130, illetve 2. *Ludas Matyi* 24, 1968. nov. 7. (45. sz.), 11. p. További példát is tudok említeni. Horn Katalin (Horn 1983, 212) a *Schweizer Illustrierte* című lapból hoz egy rajzot (63. évf., 17. sz., 63. p.), aminek Lutz Röhrich egy forrásmegjelölés nélküli másik variánsát közli (Röhrich 1987b, 146).

27 Lásd továbbá: <http://blaine.org/jules/intro.html> (Letöltve: 2013. 5. 13.)

28 A békakirály adaptációjának további feldolgozásai is ismereteseek (pl. Heiner 2010; Mieder 1979; Mieder 1980), ám ezekhez egyelőre nem sikerült hozzájutnom. Wolfgang Mieder munkáját, amely a Hamelni patkányfogó mondájának lecsapódásait a népdalokban, slágerekben, politikai dalokban, az irodalomban, médiában, szociálpolitikai karikatúrákban, viccekben és reklámokban taglalja példás alapossggal, jelen esetben a szemléletmód és a módszer okán látom indokoltnak megemlíteni (Mieder 2002).

Végezetül ennek a két megjelenési formának, a viccnek és karikatúrának néhány, inkább csak illusztratív példáját mutatom be.²⁹

A Békakirály-viccnek a szóbeliségben mintha kevésbé lennének jelen, mint más, mesei elemeket tartalmazóak (pl. a Piroska és a farkas különféle parafrázisai); az interneten viszont virágzik a műfaj, gyakorlatilag végtelen mennyiségű béka-, Békakirály-vicc tölthető le. Külön oldalak, fórumok szakosodnak a témára. Csak a magyar, a szlovák, a cseh és a német nyelvi közeget vizsgálva bárholnan számos példa mutatható be. Ezek részletes elemzése meghaladja jelen dolgozatom terjedelmi kereteit, így inkább csak illusztrációként álljon itt egy adott vicc négy nyelvi variánsa:

*Egy öregúr sétál a parkban, mikor egy tavacska mellett meghall egy hangot:
– Kedves uram, én egy elvárásolt hercegnő vagyok. Ha megszabadít, örökre a szexrabszolgája leszek!*

*Körülnéz az öreg, de nem lát semmit. Már menne tovább, mikor megint hallja:
– Uram, kérem, szabadítson meg! Olyan gyönyörben, extázisban, élvezetben lesz része, mint még soha!*

Most is körülnéz az öreg, és most meglát egy békát a földön. Felveszi, és valóban az a béka beszél. Újra meg is ígéri neki a béka, hogy minden jót fog vele művelni, amennyiben megcsókolja. Az öreg fogja magát, majd zsebvágja, és elindul hazafelé. Erre a béka pánikba esve elkiáltja magát:

– De uram, meg kellene csókolnia, hogy visszaváltozhassak, és a gyönyöröket megoszthassuk! Élvezni fogja!

Az öreg megáll, kiveszi a békát a zsebéből, a kezére teszi, felemeli az arcához, majd megszólal:

– Tudod, lányom, az én koromban több hasznom van abból, ha csak egy beszélő békám van.³⁰

29 Terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozom most – hiszen az külön tanulmányt igényelne – a mese irodalmi adaptációival, ahogy az ajándékiparban felbukkanó megjelenési formáival sem. A békaábrázolásnak különféle megjelenési formái lehetnek, nyilvánvaló, hogy mindegyike nem kapcsolható automatikusan a szóban forgó meséhez. Jelen dolgozatban ezzel részletesebben nem is tudok foglalkozni, csak megjegyzem, hogy a koronával ábrázolt békák nagy valószínűséggel a készítőik szándékai szerint is a Grimm-mesére való asszociáció irányába igyekeznek a szemlélőt terelgetni. Interneten kínálnak például kismama-párnát és hálósákat is gyermekeknek békakirály-ábrázolással, vagy olyan pólókat, amelyen egy mosolygós zöld béka van ábrázolva királyi koronával a fején, kezében egy virágszállal, a következő felirattal: – *BÉKA KIRÁLY* –. Egy további pólón szintén egy zöld béka látható királyi koronával a fején, a következő felirattal: *Don't be a Frog*. Létezik felirat nélküli, koronás béka-ábrázolásos póló is a kínálatban, amit *frog king T-Shirt*-ként, illetve *Frosch T-Shirt*-ként kínálnak. További, az etnikai sztereotípiák felé mutató jelenség az a póló, amelyen egy királyi korona látható, alatta a felirattal *Frog King French Cousine*. A sort folytathatnám... Folklorizmusként kezelhetők továbbá a mese különféle színpadi, filmbeli, zenei stb. feldolgozásai, interpretációi. Ezek áttekintésére is máskor és másutt keríték sort.

30 http://www.vicc.net/index/viccmil.php?kat=malac_vicc&vicc=9738 (Letöltve: 2012. 10. 7.)

Dôchodca na svojej každodennej prechádzke lesom zbadá pri chodníku sedieť žabu. Zohne sa a žaba prehovorí:

– Vezmi ma so sebou!

Vezme ju do dlane a žaba pokračuje:

– Vieš, ja v skutočnosti nie som žaba. Som zakliata. Keď ma pobožkáš, zmením sa na krásnu princeznú a splním ti, čo len budeš chcieť.

Dôchodca si strčí žabu do vrecka a pokračuje v prechádzke. Prekvapená žaba protestuje:

– Čo je? Ty ma nechceš pobožkat?

– Vieš – odvetí stavec – v mojom veku už je zaujímavejšie vlastniť hovoriacu žabu...³¹

***

Jde jeden děda a najednou vidí zelenou žábu, která říká:

– Hej, ty, pojd' sem.

Děda tedy přijde blíž a žába na něj:

– Zvedni mě!

Tak děda ji sebere a žába mu povídá:

– Když mne políbíš, proměním se v krásnou mladou ženu a udělám, cokoliv budeš chtít.

Děda šoupne žábu do kapsy a jde pryč. Žába se v kapse vrtí a povídá:

– Hej, vyndej mě z té kapsy!

Tak děda ji vyndá z kapsy a žába:

– Říkala jsem, že když mne políbíš, proměním se v krásnou mladou ženu a udělám, cokoliv budeš chtít.

– Viš, ve svém věku si radši nechám mluvící žábu.³²

***

Ein Mann ging an einem Teich vorbei. Ein Frosch sprach ihm an:

– Lieber Herr. Ich bin ein wunderschönes Mädchen, das eine Hexe in einen Frosch gewandelt hat. Küssen Sie mich und ich werde in ein schönes Mädchen zurückgewandelt.

Der Mann nahm den Frosch in die Hand und begann mit ihm schnell nach Hause zu laufen. Der Frosch sagte:

– Wollen Sie mich nicht küssen damit ich wieder ein schönes Mädchen bin?

– Nein – sagte der Herr – Schöne Mädchen gibt es überall. Aber ein Frosch, der spricht...³³

31 <http://www.talker.sk/index.php?page=jokeboard&p=866> (Letöltve: 2012. 10. 7.)

32 <http://www.vtipy.vsetko.com/?go=vyhladavanie&search=sed%C3%AD%20%C5%BEaba%20na%20kameni&catid=0&from=30> (Letöltve: 2013. 3. 2.)

33 <http://www.wer-weiss-was.de/theme106/article135735.html> (Letöltve: 2012. 10. 7.)

Az általam ismert Békakirály-viccek szinte kivétel nélkül a csók általi átváltozás motívumára vannak kihegyezve. A bekövetkező csodát általában relativizálják, szkepszissel szemlélik, mintegy a mese fantáziavilágából rángatják vissza a nyers valóságba a viccek fogyasztóját, illetve – mint a fenti mutatványból is látszik – egyszerűen nem kérnek ebből a csodából. További példa:

Žaba stretne princa v lese a hovori:

– Princ, pobozkaj ma a dačo dostaneš.

Princ sa zľakne a utečie. Na druhý deň ide do lesa zasa a znovu stretne žabu.

Tá mu už nestihne nič povedať. Princ neváha a na tretí deň ide do lesa znovu.

Vidí žabu, ale nezľakne sa jej a žaba hovori:

– Princ, pobozkaj ma a dačo dostaneš.

Princ už neváha a žabu pobozká.

– Žaba, žaba a čo dostanem?

A žaba na to:

– Herpeeeeeezzzzzzzzzzz!³⁴

Természetesen fontos szempont, hogy magát a motívumot közismertnek veszi: a vicc lényege veszne el, ha magyarázni kellene, a mese szerint minek kellene történnie a csók után, illetve egyáltalán: miről szól a Békakirály mese. Ez a szempont talán még érzékletesebben mutatható be a karikatúrákon. Az első példám a *Ludas Matyiban* jelent meg, címe: Karrier. A lovon ábrázolt király hetykén leszól az út szélén gubbasztó kis békához: Sose búsuljon, fiatal-ember! Én is békából küzdöttem fel magam... (1. ábra)

A másik példa eredetileg egy angol nyelvű internetes oldalról származik (<http://www.explosm.net/>), ahol évek óta, naponta jelentek meg új rövid kis képes történetkét, de ez már egy cseh fordítású adaptációja. Címe: Princ nebo žabák (Herceg vagy béka). (2. ábra)

34 A béka találkozik a herceggel az erdőben és megszólítja:

– Herceg, csókolj meg és kapsz tőlem valamit.

A herceg megjegyed és elszalad. Másnap ismét elmegy az erdőbe, találkozik a békával, de meg sem várja, hogy az mondjon neki valamit. Harmadnap viszont, amikor ismét találkozik a békával, már nem ijed meg. Az ismét mondja neki:

– Herceg, csókolj meg és kapsz tőlem valamit.

A herceg nem tétovázik és megcsókolja a békát.

– Béka, béka és most mit kapok?

Erre a béka:

– Herpeeeeeeszt!

<http://www.smiechoty.sk/vtipy/rozpravkove/> (Letöltve 2010. 5. 9.)

1. ábra: Ludas Matyi 28, 1972. aug. 24. (34. sz.), 4. p.

2. ábra: <http://hustavidea.cz/princ-nebo-zabak> (Letöltve 2013. 1. 5.)

Összegzés

A fenti tanulmányban egy, a 19. század eleji német színhagyományban mindenképpen létező, miközben a korábbi nyomtatott írásbeliségben is kimutatható mesének a Grimm fivérek által történt átalakításait, majd annak végső, immár klasszikussá érett formáját, a *Gyermek- és családi mesék* első darabját, a *Békakirályról* szólót mutattam be. Grimmék gyűjteményében több variánsa, altípusa, rokon típusa is található a történetnek, de ez az első számú (KHM–1) lett a későbbi, mindenkori kiadások (és fordítások) alapszövege. Maga a történet a szinte világszerte elterjedt *állatvőlegény* mesetípus családjába tartozik. Miközben a klasszikus Grimm-mese (KHM–1) megjelenik a kelet-közép-európai népek (magyarok, szlovákok és csehek) ponyvanyomtatványain, a szóban forgó népek szóbeliségének mégsem ez, hanem egy másik, a gyűjtemény első kiadásában még szereplő, majd a további kiadások során onnan a megjegyzés-kötetbe kiselejtezett Grimm-mese lett a része. Mivel azonban ennek a történetnek a fordításirodalma gyakorlatilag elenyésző, a magyar, szlovák, cseh szóbeliségben felbukkanó variánsok bajosan tekinthetők közvetlen Grimm-hatásnak. Egyelőre ezt a tényt csak konstatálni tudom, ám a nemzeti nyelveken megfogalmazott variánsok aprólékos filológiai egybevetésével, főleg a kötött verses betétek elemzésével a közeljövőben talán közelebb jutunk majd az átadás-átvétel, a terjedés kérdéseinek a megválaszolásához.

Közben a klasszikus Grimm-mese (KHM–1) pompás pályát futott be, különféle művészeti (színházi, film, bábszínházi, irodalmi, képzőművészeti stb.) adaptációk hosszú sorát vehetjük számba, és bekerült a populáris kultúrába is. Az ajándékipar, a viccek, anekdoták, travesztiák állandóan vissza-visszatérő témája különösen a mese központi elemének tartott, csók általi felszabadulás a varázslat alól (ami egyébként éppen a klasszikus Grimm-meséből még hiányzik). Mindez a Grimm-mesének a kelet-közép-európai népek műveltségébe való tartós és biztos beágyazottságáról tanúskodik.

A tanulmánya Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica DM/148/2012 nyilvántartási számú ösztöndíja keretében készült.

Irodalom

Aarne, Antti–Thompson, Stith (1961): *The types of the folktale. A classification and bibliography*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications 184./

Apuleius (1963⁶): *Az aranyzsámár*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Révay József. Hatodik, javított kiadás. Budapest: Magvető.

Annim, Achim von – Brentano, Clemens (2011): *Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Béres András (1967): *Rozsályi népmesék*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta és a fényképeket készítette Béres András. A jegyzeteket készítette Kovács Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XII./

Berze Nagy János (1907): *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből*. Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Budapest: Athenaeum Részvény-Társulat /Magyar Népköltési Gyűjtemény IX./

Berze Nagy János (1940): *Baranyai magyar néphagyományok I–III*. Pécs: Baranya Vármegye Közönsége.

Berze Nagy János (1957): *Magyar népmesetípusok I–II*. A bevezető tanulmányt írta és a tudományos szerkesztést végezte Banó István. Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

Berze Nagy János (1957): *Magyar népmesetípusok I–II*. Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

Blümllová, Dagmar (2008): Cesty dvou džentlmenů vědy k jednomu cíli. Jiří Polívka a Václav Tille. In *Slavista Jiří Polívka v kontexte literatury a folklóru I*. Ed. Hana Hlôšková–Anna Zelenková. Bratislava–Brno: Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK–Slavistický ústav Jána Stanislava SAV–Česká asociace slavistů–Ústav etnológie SAV–Slavistická společnost Franka Wollmana v Brne, 43–54. p.

Bolte, Johannes–Polívka, Georg (1913): *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm 1–5*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Bottigheimer, Ruth B. (2009): *Fairy Tales. A New History*. State University of New York /Excelsior Editions/

Bottigheimer, Ruth B. (2011): A tündérmesék eredete, terjedése és a népi narratíva elmélete. *Etnoszkóp* 1/1, 107–113. p.

Cammann, Alfred (1985): *Zwei Märchentypen (ATH 592 und ATH 440). Rekonstruktionen, Fragmente und Varianten in der Problematik der Feldforschung. Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde 28, 104–132. p.*

Czambel, Samuel (1959): *Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla*. Výber zostavil a štúdiu napísal Jozef Minárik. Edične pripravila a poznámky napísala Marianna Prídavková. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Damborská, Aneta (2012): *České edice pohádek bratří Grimmů*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci – Katedra bohemistiky (Bakalářská diplomová práce).

http://theses.cz/id/vl461w/Ceske_edice_pohadek_bratri_Grimmu_bc.pdf
(letöltve: 2013. 5. 24.)

Dégh Linda (1942): *Pandur Péter meséi 1–2*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Dégh Linda. Budapest: Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarisztományi Intézete–Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény III–IV./

Domokos Mariann–Gulyás Judit (2007–2009): Magyar nyelvű Grimm-kiadások 1963–2005. Válogatott könyvjegyzék. In *Voigt 2007–2009*, 127–135. p.

Dömötör Ákos (1988): *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Összeállította és a bevezetőt írta Dömötör Ákos. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport /Magyar Népmesekatalógus 2./

Erdélyi János (1846–48): *Népdalok és mondák*. 1–3. Pest: k.n.

Erdélyi János (1855): *Magyar népmesék*. Képes kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv.

Erdélyi János (2008): *Magyar népmesék*. Erdélyi János gyűjtését újramondta Tóth László. Pozsony: Kalligram.

Erdész Sándor (1968): *Ámi Lajos meséi 1–3*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Budapest: Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII–XV./

Erdész Sándor–Halmos István (1968): *Ruszkovics István meséi*. Jegyzetekkel ellátta: Kovács Ágnes. Budapest: Jósza András Múzeum, Nyíregyháza–Néprajzi Múzeum, Budapest /A Magyar Népmesekatalógus Füzetei 4./

Földyné Virány Judit (1957): *A bodrogközi Láca népmeséiből*. Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum /A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 9–11./

Gašparíková, Viera (2012): A szlovák prózai szövegfolklor a múltban és ma. *Acta Ethnologica Danubiana* 14, 11–26. p.

Gašparíková, Viera szerk. (2004): *Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.*

Géczi Lajos (1989): *Ungi népmesék és mondák*. Gyűjtötte és a bevezető részt írta Géczi Lajos. A Jegyzeteket, az irodalmat a jegyzetekhez és a Típusmutatót készítette Dömötör Ákos. Budapest–Bratislava: Akadémiai Kiadó–Madách Könyvkiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIII./

Géczi Lajos (1994): *Ondava menti népmesék és mondák*. Gyűjtötte és a bevezetést írta Géczi Lajos. Szerkesztette, a szöveget gondozta és a típusmutatót írta Nagy Ilona. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium.

Grimm, Brüder (1812): *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Berlin: Realschuhbuchhandlung [Vergrößerte Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.]

Grimm, Brüder (1815): *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Zweiter Band. Berlin: Realschuhbuchhandlung [Vergrößerte Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.]

Grimm, Brüder 1856 (2001): *Kinder und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm* 3. Band. Dritte Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung.

[Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen herausgegeben von Heinz Rölleke. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2001]

Grimm, Brüder: 1857 (2001): *Kinder und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm* 1–2. Band. Große Ausgabe. Siebente Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung. [Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen herausgegeben von Heinz Rölleke. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2001]

Grimm, Brüder (1887): *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Jakob und Wilhelm Grimm*. Herausgegeben von Herman Grimm. Kleine Ausgabe. Fünfunddreißigste Auflage. Mit neun Bildern nach Zeichnungen von Paul Meyerheim. Güttersloh: Druck und Verlag von Bertelsmann.

Grimm, Jacob és Wilhelm (1989): *Gyermek- és családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Budapest: Magvető Kiadó.

Grimm, Jacob és Wilhelm (2009): *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Pozsony: Kalligram.

Grimm testvérek (1966): *A békakirályfi*. Dancsó Jenő ford. Novi Sad–Ljubljana: Forum–Jugoreklam.

Halász Ignác (1878): *Gyermekmesék a Grimm testvérek után*. Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés.

Heiner, Heidi Anne (2010): *The Frog Prince and Other Frog Tales From Around the World. Fairy Tales, Fables and Folklore about Frogs*. h.n.: SurLaLune Press / SurLaLune Fairy Tale Series/

Herles, Helmut (1966): Sprichwort und Märchenmotiv in der Werbung. *Zeitschrift für Volkskunde* 62, 67–80. p.

Honti, Hans (1928): *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications 81./

Horálek, Karel (1966): Polívka a Tille. Příspěvek k dějinám srovnávací folkloristiky. In uő. *Studie ze srovnávací folkloristiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 5–32. p.

Horn Katalin (1983): Märchenmotive und gezeichnete Witz. Einige Möglichkeiten der Adaptation. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 86, 209–237. p.

Jech, Jaromír (1988): Česká pohádka a bratři Grimové. *Národopisné aktuality* 25, 155–158. p.

Jones, W. Henry – Kropf, Lewis L. (1889): *The Folk-tales of the Magyars*. London: Published for the Folk-Lore Society by Elliot Stock, 224–226. p.

Karády J.[Ignác] (1895): *Regék és mesék. Grimm regéinek felhasználásával*. Átdolgozta Gaal Mózes. Harmadik bővített kiadás. Budapest: Franklin-Társulat.

Katona Lajos (1903–1904): Magyar népmese-typusok. *Ethnographia* 14, 30–39., 125–138., 189–196., 236–239., 418–425., 463–468. p.; 15, 22–28. p.

Kovács Ágnes (1977): Állatvölegény. In *Magyar néprajzi lexikon I.* Szerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 90. p.

Kovács Ágnes (1980): Kígyóvölegény. In *Magyar néprajzi lexikon III.* Szerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 195. p.

B. Kovács István (1990): *Malac Julcsa. Gömori népmesék*. Gyűjtötte és összeállította B. Kovács István. Pozsony/Bratislava: Madách.

B. Kovács István (1994): *Baracai népköltészet. Tóth Baláznén Csák Margit előadásában*. Gyűjtötte, a kíséző tanulmányt és a jegyzeteket írta B. Kovács István. Szerkesztette, a szöveget és a jegyzeteket gondozta, a típusmutatót készítette Nagy Ilona. Pozsony/Bratislava–Budapest: Madách-Posonium–Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXV./

Liszka József (2012): Uther, Hans-Jörg: Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung–Wirkung–Interpretation. *Acta Ethnologica Danubiana* 14, 221–224. p.

Liungman, Waldemar (1955): *Das wahrscheinliche Alter des Volksmärchens in Schweden*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communicatio 156./

Lüthi, Max (1975³): *Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen erzählender Dichtung*. Dritte, durchgesehene Auflage. Bern–München: Francke Verlag.

Mieder, Wolfgang (1979): *Grimms Märchen – modern: Lyrik, Prosa und Karikatur*. Stuttgart: Reclam.

Mieder, Wolfgang (1980): Modern Anglo-American Variants of the Frog Prince (At 440). *New York Folklore* 6, 111–135. p.

Mieder, Wolfgang (2002): *Der Ratenfänger von Hameln. Die Sage in Literatur, Medien und Karikaturen*. Wien: Edition Praesens. Verlag für Literatur- und Sprachwissenschaft /Kulturelle Motivstudien 2./

Moser, Dietz-Rüdiger (1968): Märchensingverse in mündlicher Überlieferung. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 13, 85–122. p.

Nagy Géza (1985): *Karcsai népmesék 1–2*. Gyűjtötte és a Bevezetőt írta Nagy Géza. Válogatta és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Budapest: Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX–XXI./

Nagy Ilona (2007): A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. *Ethno-Lore* 24, 3–50. p.

Nagy Zoltán (2010): *Fanyűvő Jankó. Palócföld meséi és mondái Nagy Zoltán gyűjtésében*. Sajtó alá rendezte Benedek Katalin. Budapest: Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára X./

Naumann, Hans (1929²): *Grundzüge der deutschen Volkskunde*. 2. Aufl. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer.

Ortutay Gyula (1963a): Jacob Grimm und die ungarische Folkloristik. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 9, 169–189. p.

Ortutay Gyula (1963b): Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* 74, 321–341. p.

Ortutay Gyula szerk. (1960): *Magyar népmesék I–III*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Polívka, Jiří (1923–31): *Súpis slovenských rozprávok I–V*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.

Ranke, Kurt (1978): Der Einfluß der Grimmschen Kinder- und Hausmärchen auf das volkstümliche deutsche Erzählgut. In uő. *Die Welt der Einfachen Formen. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 79–86. p.

Róna-Sklarek, Elisabeth (1909): *Ungarische Volksmärchen*. Ausgewählt und übersetzt von Elisabeth Róna-Sklarek. Neue Folge. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Róna-Sklarek, Elisabeth (1912): *Einige Grimmsche Märchen im ungarischen Volksmunde*. Sonderdruck aus der Festschrift „Philologische Beiträge zur Geschichte der ungarisch–deutschen Beziehungen“. Budapest: Viktor Hornyánszky Kais. u. Kön. Hofbuchdruckerei.

Röhrich, Lutz (1967): *Gebärde–Metapher–Parodie. Studien zur Sprache und Volksdichtung*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann /Wirkendes Wort 4./

Röhrich, Lutz (1979): *Der Froschkönig und seine Wandlungen. Fabula* 20, 170–192. p.

Röhrich, Lutz (1980): *Der Witz. Seine Formen und Funktionen. Mit Tausend Beispielen in Wort und Bild*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Röhrich, Lutz (1987a): Froschkönig (AaTh 440). In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Begründet von Kurt Ranke. Hg. von Rolf Wilhelm Brednich. Band 5. Berlin–New York: Walter de Gruyter, Sp. 410–424.

Röhrich, Lutz (1987b): *Wage es, den Frosch zu küssen. Das Grimmsche Märchen Nummer Eins in seinen Wandlungen*. Köld: Dieterichs Verlag.

Röhrich, Lutz (1993): Karikatur. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Begründet von Kurt Ranke. Hg. von Rolf Wilhelm Brednich. Band 7. Berlin–New York: Walter de Gruyter, Sp. 974–982.

Röhrich, Lutz (1995): *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1–5*. Freiburg–Basel–Wien: Herder /Spektrum/

Rölleke, Heinz (1986): *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Transkriptionen und Kommentare in Verbindung mit Ulrike Marquardt von Heinz Rölleke. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Rölleke, Heinz (2004): *Die Märchen der Brüder Grimm. Eine Einführung*. Stuttgart: Philipp Reclam jun. [Aktualisierte und korrigierte Neudruck von: *Die Märchen der Brüder Grimm. Eine Einführung*. 3., durchges. Aufl. Bonn–Berlin: Bouvier 1992]

Rölleke, Heinz szerk. (1975): *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Hrsg. und erläutert von Heinz Rölleke. Cologne–Genève: Fondation Martin Bodmer /Bibliotheca Bodmeriana. Texte I./

Scherf, Walter (1995): *Das Märchenlexikon 1–2*. München: Verlag C. H. Beck.

Schirmacher, Thomas (1992): „Der göttliche Volkstumsbegriff“ und der „Glaube an Deutschlands Größe und heilige Sendung“. Hans Naumann als Volkskundler und Germanist im Nationalsozialismus. Eine Materialsammlung mit Daten zur Geschichte der Volkskunde an den Universitäten Bonn und Köln. Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft.

Sebestyén Ádám (1979): *Bukovinai székely népmesék I. Fábián Ágostonné meséi*. Szekszárd: Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára.

Sklarek, Elisabeth (1901): *Ungarische Volksmärchen*. Ausgewählt und übersetzt von Elisabeth Sklarek. Mit einer Einleitung von A. Schullerus. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Solymossy Sándor (1913): Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia* 24, 1–8. p.

Štefánik, Ján összeáll. (1975): *Bibliografia vydaní slovenských ľudových rozprávok slovenských zberateľov a Slovenských pohádek a pověstí B. Němcovej, 1845–1974*. Martin: Matica slovenská 1975 /Špeciálne bibliografie/

Stier, G. (1850): *Ungarische Sagen und Märchen*. Aus der Erdélyischer Sammlung übersetzt von G. Stier. Berlin: Ferd. Dümmler's Buchhandlung.

Straparola, Giovanni Francesco (é.n.): *Ergötzliche Nächte*. Hamburg: Verlag tredition /Tredition Classics/

Szinnyei József (1897): *Magyar írók élete és munkái. V. kötet*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala.

Tille, Václav (1929–1937): *Soupis českých pohádek I–II: 1, 2*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění /Rozpravy České akademie věd a umění. Třída III; číslo 66, 72, 74./

Tompék Lászlóné szerk. (1983): *Mesegyűjtemények analitikus bibliográfiája*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–Népművelési Propaganda Iroda.

Uther, Hans-Jörg (1993): Illustration. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Begründet von Kurt Ranke. Hg. von Rolf Wilhelm Brednich. Band 7. Berlin–New York: Walter de Gruyter, Sp. 45–82.

Uther, Hans-Jörg (2004): *The types of international folktales. A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. Vol. 1: Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales, with an introduction. Vol. 2: Tales of stupid ogre, anecdotes and jokes, and formula tales. Vol. 3: Appendices /FF Communications 284–286./

Uther, Hans-Jörg (2008): *Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung–Wirkung–Interpretation*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

Villányi Péter (1989): *Tündérmesék a zabari néphagyományban*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza 20./

Voigt Vilmos (1963): A Grimm-mesék magyar fordításai. *Ethnographia* 74, 336–338. p.

Voigt Vilmos (1964): Új adatok a Grimm-mesék magyar fordításaihoz. *Ethnographia* 75, 298. p.

Voigt Vilmos (1999): Aus Deutschland über Österreich nach Ungarn. Der Grimmsche Einfluß auf das ungarische Volksmärchen. In *Europäische Ethnologie und Folklore im internationalen Kontext. Festschrift für Leander Petzoldt zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von Ingo Schneider. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien: P. Lang, 309–320. p.

Voigt Vilmos (2005): *Europäische Linien. Studien zur Finnougristik, Folkloristik und Semiotik*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 104–113. p. /Studies in Ethnology 2./

Voigt Vilmos (2007–2009): *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. Budapest: MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport /Szövegek és elemzések 2./

Voigt Vilmos (2012): Németországból, Ausztrián keresztül Magyarországra. Grimm hatás a magyar népmesére. *Acta Ethnologica Danubiana* 14, 27–36. p.

Wesselski, Albert (1931): *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg: Sudendentdeutscher Verlag Kraus /Prager Deutsche Studien 45./